

BADANIA KULTURY SWOJEJ I OBCEJ.
PROBLEMY I METODY

W dniach 12-14 listopada 1982 r. odbyło się w Musée de L'Homme w Paryżu Sympozjum na temat „Dziedzictwo kulturowe i metody badań. Badacz wobec swojej kultury” (Temoignage et méthodes. Le chercheur dans sa propre culture). Sympozjum, którego pomysł i koncepcja powstały w gronie pracowników naukowych Muzeum, miało zarówno cele naukowe, jak i praktyczne. Prof. Jean Guiart, dyrektor Muzeum, wystąpił z inicjatywą sprowokowania dyskusji metodycznej oraz wymiany doświadczeń między badaczami, którzy zajmowali się niemal wyłącznie tzw. społeczeństwami archaicznymi czy plemiennymi, a badaczami prowadzącymi prace na terenie Europy, między tymi, którzy badali kulturę obcych ludów, a tymi, którzy badali kulturę własnego społeczeństwa. Tego rodzaju eksperyment metodologiczny zgromadził na sali obrad pracowników nauki, którzy do tej pory rzadko mieli okazję podejmować wspólną dyskusję: badacze europejskich zajmujących się kulturą własnych krajów oraz kulturą tzw. trzeciego świata i pochodzących spoza Europy pracowników nauki, którzy po ukończeniu studiów wyższych na uczelniach lokalnych, europejskich czy amerykańskich prowadzą prace badawcze na terenie własnego kraju. W wyniku takiego doboru dyskutantów w Sympozjum obok badaczy francuskich (specjalistów od etnografii Francji, jak i „trzeciego świata”) wzięli udział naukowcy z Senegalu, Mali, Zairu, Madagaskaru, Algerii, Tunezji, Izraela, Meksyku, Polinezji oraz Hiszpanii, Grecji, Cypru, Austrii, Węgier i Polski.

Sympozjum to stanowiło swego rodzaju wyłom w tradycyjnym, zachodnio-europejskim pojmowaniu etnologii praktycznie podzielonej na dwie rzadko spotykające się dyscypliny: etnologię pozaeuropejską i etnografię (ludoznawstwo). Zostało to spowodowane, jak się zdaje, kilkoma czynnikami: przemianami ekonomicznymi i kulturalnymi, jakie zaszły w „trzecim świecie”, którego masy mieszkańców swoim poziomem życia zbliżają się coraz bardziej do społeczeństw europejskich i w których powstaje własna inteligencja mogąca sama, bez interwencji europejskiej, podjąć u siebie prace badawcze. Z drugiej strony, dawne więzy polityczne i ekonomiczne z Francją powodują, że kraje te łączy szereg zarówno pozytywnych, jak i negatywnych sentymentów oraz tradycje dawnych kontaktów, które część badaczy chciałaby podtrzymać. O ile dla pracowników Muzeum, zgodnie z jego postępowymi tradycjami, kontakty te są wyrazem postawy antyrasistowskiej i antynatawistycznej, podkreślając więzy kulturowe i wkład dawnych krajów kolonialnych we francuską kulturę narodową, o tyle dla niektórych instytucji patronujących Sympozjum miało znaczenie prestiżowe (żeby nie dopatrywać się głębszych motywów politycznych)¹.

Jak to sformułował J. Guiart w przemówieniu otwierającym Sympozjum, poza

¹ Wśród organizatorów Sympozjum figurowało Ministerstwo Oświaty (Ministère de l'Éducation Nationale), Ministerstwo Stosunków Zagranicznych (Ministère des Relations Extérieures), Ministerstwo Współpracy i Rozwoju (Ministère de la Coopération et du Développement) i Agencja Współpracy Kulturalnej i Technicznej (Agence de Coopération Culturelle et Technique).

celami ściśle związanymi z praktyką badawczą, obrady należałoby poszerzyć o tematy fundamentalne, takie jak sprawa wolności badacza, jego autorytetu, możliwości pogodzenia tej wolności z włączeniem wyników jego badań do planów rozwoju narodowego, problem szerszego uprzywilejowania wartości kulturalnych w życiu publicznym, a jednocześnie problem odpowiedzi na pytanie, jakim regułom powinny podlegać publikacje prac związanych z kulturą narodową, aby mogły być przedmiotem działań publicznych? Jakim ograniczeniom i z jakich względów może ewentualnie podlegać obieg dóbr kulturowych? Jednocześnie stwierdził, iż uznając równość wszystkich partnerów z punktu widzenia metodologii badań, wytworzenie wzajemnego zaufania nie powinno wykluczać uznania i utrzymania tam, gdzie to potrzebne, różnic narodowych w badaniach, przy jednoczesnym przyjęciu wspólnych zasad etyki badawczej.

Dobór recenzentów chyba po raz pierwszy podkreślał wysoką ocenę doświadczeń badaczy europejskich z kręgu śródziemnomorskiego oraz Europy Centralnej i Wschodniej i ich dorobku metodycznego w dziedzinie etnografii. Liczba uczestników uzależniona była od możliwości finansowych organizatorów, którzy opłacali im zarówno pobyt w Paryżu, jak i koszty przejazdu, od możliwości nawiązania kontaktów z odpowiednimi osobami, a niekiedy również od sytuacji politycznych, które np. uniemożliwiły w ostatniej chwili przyjazd ministra kultury Republiki Gabonu, mającego otworzyć swym wystąpieniem obrady.

Pewne problemy mieli również organizatorzy z dobraniem odpowiednich prelegentów z Azji i Ameryki Łacińskiej. Badacze azjatyccy posługują się na ogół językiem angielskim², w Ameryce Łacińskiej zaś brak jest — według rozeznania Muzeum — badaczy-autochtonów. W obu przypadkach kontynenty te reprezentowali badacze pochodzenia rodzimego, lecz pracujący w Paryżu w laboratoriach CNRS (Centre National de Recherches Scientifiques). Udział Francuzów przewidywany był wyłącznie w dyskusjach oraz w stronie organizacyjnej Sympozjum³.

Ostatecznie Sympozjum zgromadziło 21 prelegentów z 19 krajów. Czarną Afrykę reprezentowali: Claude Ardouin, dyrektor muzeum w Bamako (Mali), Thiedel Camara, pracownik naukowy z Dakaru (Senegal), Alhassane AG Baille, nauczyciel z Tillabéri (Niger), Eyl Engusa Yangasa, badacz z pracowni etnologicznej Uniwersytetu w Nanterre (Zair); Magreb: Samira Gargouri-Sethom, kierownik muzeum etnograficznego w Kartaginie (Tunezja), oraz trzy osoby z Algieru: Tessadit Yasmine, doktorantka, Mouloud Mammeri, badacz i Nacéreddine Sari, wykładowca na Uniwersytecie Paryż VII. Europę Południową i Bliski Wschód — Aviva Lancet-Muller, kierownik muzeum etnograficznego w Jerozolimie (Izrael) oraz 2 osoby z Grecji — Jean Peristiany, profesor uniwersytetów w Cambridge, Oxford i Londynie, były ambasador Cypru w Paryżu i Yvonne de Siké, asystentka Musée de L'Homme, Antonio Sanchez, profesor Uniwersytetu w Kordobie (Hiszpania); Europę Centralną i Wschodnią — Edith Fél, profesor Uniwersytetu w Budapeszcie (Węgry), Bronisława Kopczyńska-Jaworska, profesor Uniwersytetu Łódzkiego (Polska), i Klaus Beitzl, dyrektor muzeum ludoznawczego w Wiedniu (Austria); Azję — Tran Quang Hai (Wietnam), badacz z Musée de L'Homme, Christian Petras, badacz CNRS i Alex Ulaen, badacz indonezyjski oraz King Hoc Dy (Kambodża), muzykolog z Musée de L'Homme; Oceanie — Alfred Grand, pracownik administracji, doktor (Tahiti), I. M. Tjibaou, wiceprezydent Rady Krajowej Nowej Kaledonii; Amerykę Łacińską — Joaquin Gonzales-Galarza (Meksyk), badacz CNRS.

² W celu ułatwienia dyskusji w Sympozjum brali udział wyłącznie badacze mogący posługiwać się językiem francuskim.

³ Obradom kolejno przewodniczyli: prof. Jean Guiart i prof. Jean Peristiany oraz panie Solange Thierry (dyrektor Studiów V Sekcji Ecole Pratique des Hautes Etudes), Monique de Fontanes (kierownik Działu Europejskiego Muzeum) i Monique Champault (kierownik badań CNRS).

Różnorodność poruszanych w referatach zagadnień była równie duża, jak różnorodne było pochodzenie i specjalizacja naukowa referentów. W wypowiedziach można było wyróżnić kilka grup problemów i kilka głównych nurtów dyskusji. Referenci z jednej strony ustosunkowywali się do problemu badania swojej i obcej kultury, z drugiej — dzielili się swymi przemyśleniami dotyczącymi metodyki badań terenowych oraz omawiali swoiste problemy i wyniki badań własnych.

Odnosnie do pozytywów i negatywów badań prowadzonych we własnych i obcych kulturowo środowiskach, niektóre spostrzeżenia powtarzały się w wielu referatach. Podnoszono więc słabą znajomość języka i świata pojęć badanego środowiska, którą „obcy” nie zawsze może przezwyciężyć (Ardouin, Pelras i in.), ale jeszcze większą przeszkodę widziano w samej motywacji podejmowania badań. Zwracano uwagę, że np. badania za czasów kolonialnych przejawiały tendencję paternalistyczną lub sentymentalną (Camara), że z kolei badacze przybywający z różnych ośrodków widzą badaną kulturę przez pryzmat szkoły naukowej, w której zostali ukształtowani, że często przejawiają tendencję do naginania faktów do przyjętych z góry koncepcji (Ardouin), odwoływano się w tych rozważaniach do pozytywnych w tym względzie zaleceń szkoły funkcjonalnej (Peristiany).

Równocześnie wielu referentów, zwłaszcza badających kulturę własnego kraju, zwracało uwagę na relatywność pojęcia „obcy”. Podkreślali oni, iż badacz jako intelektualista i naukowiec już z tego tytułu staje się obcym w stosunku do mniej wykształconej części społeczeństwa (Fél, Sari, Jaworska), że obcym jest także mieszkanie miasta w stosunku do mieszkańca wsi (Jaworska, Peristiany), czy nawet wieśniak pochodzący ze wsi innej niż badana (Yangasa). Jeden z referentów przestrzegał przed zbyt krańcowym przeświadczeniem, że własna kultura jest nieporównywalna z żadną inną (Peristiany). Ciekawą sugestię wysunął Ch. Pelras twierdząc, że dobrze jest, gdy przystępując do badań obcej kultury badacz oprócz ogólnego przygotowania etnologicznego ma jakieś przygotowanie specjalistyczne w zakresie, z którego prowadzi badania. Wtedy jego kompetencja równoważy mankamenty dystansu.

Rozpatrując sytuację badającego „swoją” kulturę referenci podnosili, iż badania organizowane we własnym kraju uzależnione są od potrzeb środowiska, a nie od obcych interesów (Ardouin, Grand, Pelras). Równocześnie zwracano uwagę, że motywem podjęcia pożytecznych badań powinno być poznanie całej kultury, a nie jej uprzywilejowanych dziedzin. E. Fél wyraziła przekonanie, że badacz pochodzący z kraju, którego kulturę bada, jest w lepszej sytuacji nie tylko dlatego, że zna język, którym posługują się badani (o czym mówiła większość referentów), ale też z tego powodu, że ukształtowany był w tej samej tradycji i umie wskazać na swoiste w optyce badanych cechy kultury. W rozważaniach tych zwrócono również uwagę na to, iż „swoją”, który długo przebywał wśród „obcych”, traci jednak swą identyfikację z badanymi (Peristiany, de Siké). Ponadto, badacz przyuczony ma tę wyższość nad badaczem akademickim, że jest niezależny od teorii dyscypliny i intuicyjnie szuka metody adekwatnej do celu badań (Pelras). Jednakże wykorzystanie tej ostatniej okoliczności wymaga „ustawienia” badań przez towarzyszącego mu specjalistę, a takowych w krajach „trzeciego świata” brakuje (Mamméri). W kształceniu badaczy „trzeciego świata” dodatkową trudność sprawia to, że większość podręczników napisana jest w obcych językach, a używane terminy nie mają niekiedy odpowiedników w językach narodowych.

Mówiąc o zaletach badania kultury bliskiej badaczowi A. Lancet-Muller wskazała na niemożność prowadzenia badań wierzeń religijnych przez osobę ukształtowaną w kulturze laickiej. Na walor wspólnoty religijnej w innej nieco perspektywie zwracała też uwagę B. Jaworska.

Przeciwko tym poglądom zdecydowanie wystąpił A. Sanchez twierdząc, że nie kwestia „swoją” — „obcy” jest istotnym problemem w organizacji badań, lecz uza-

leżnienie badacza od instytucji czy osoby je finansującej. Przedmiot badań musi przede wszystkim odpowiadać sponsorowi, a nie badaczowi. Tę samą sprawę poruszył też w swej wypowiedzi C. Arouin. Inny problem podniosła B. Jaworska mówiąc o zmienności oceny dystansu kulturowego dzielącego badanego od badacza w zależności od etapu badań. Istotniejszy jest on, jak się zdaje, na etapie kompletowania informacji niż w fazie analizowania danych.

Ponieważ organizatorzy życzyli sobie, aby problem „swój” — „obcy” przedstawiany był na przykładzie własnych doświadczeń badawczych, bardzo wiele uwag referentów, o różnym stopniu ogólności, wiązało się z samą procedurą badawczą.

Omawiając postawę badacza zwracano uwagę na to, iż pożądane jest badanie własnej kultury „z zewnątrz” (Fél, Jaworska), przy jednoczesnym odrzuceniu empatii (Peristiany). Zwracano też uwagę na potrzebę obserwacji cech znaczących i jednocześnie różnicujących środowisko badane (Beitl) czy na szukanie cech wspólnych zróżnicowanemu środowiskom (Lancet-Muller) oraz śledzenie zmienności cech (Lancet-Muller, Beitl). Podnoszono ponadto znaczenie tradycji ustnej, odbijającej swoiste cechy badanych środowisk, w języku (Ardouin, Camara), J. Peristiany zaś omówił szeroko zalecenia metodyczne szkoły funkcjonalnej od Malinowskiego do Evans-Pritcharda. Referent szczególnie podkreślił znaczenie obserwacji „tego, co się dzieje” w przeciwieństwie do konstruowania apriorycznych struktur, jednocześnie zalecając zainteresowanie procesem historycznym, „który wiąże fakty”. Zwracano równocześnie uwagę na owocność badań porównawczych oraz badań grup w diasporze mogących rzucić światło na brakujące elementy rozumowania (Tran, Camara), gdyż na przykład w diasporze niektóre archaiczne zjawiska kulturowe egzystują o wiele dłużej.

Mówiąc o czynnikach kształtujących współczesną kulturę, np. modernizacji, pod wpływem urbanizacji i industrializacji, zwracano uwagę na potrzebę badania wpływów środowiska ekologicznego (de Siké). Referaty poruszały również sprawę bazy źródłowej i organizacji badań. Podnoszono m. in. rolę prac archiwalnych, które w zestawieniu z informacjami z badań terenowych mogą dać szczególnie ciekawe wyniki, o czym świadczą m. in. badania piktogramów dokumentujących indiańskie prawa do ziemi w Meksyku (Gonzales) czy — w odniesieniu do współczesności — badania prasy (Beitl).

Jeżeli chodzi o organizację badań, to wskazywano na zalety badań w ekipach złożonych z przedstawicieli różnych środowisk, przy czym szczególnie szeroko zostały omówione badania na Jawie (Pelras).

Odnosnie do skutków praktycznych badań etnologicznych podkreślano, że poza przekazaniem zespołu informacji o czynnikach ingerujących w określone sfery gospodarki (np. przedstawienie niektórych ujemnych skutków osiedlania ludności koczowniczej — Baille)⁴, samo podjęcie określonych badań może sprzyjać utrwaleniu własnej tradycji (Khing), zaprezentowanie wyników w formie wystawy etnograficznej może zaś pomóc społeczeństwu w szukaniu własnych korzeni, a badaczowi daje okazję do dialogu ze społeczeństwem (Gargouri-Sethom).

Pomijając tu przekazane, często w formie przykładów, informacje merytoryczne, chciałabym raz jeszcze podkreślić, że wielu dyskutantów widziało przezwyciężenie trudności i mankamentów badań w „trzecim świecie” na obecnym etapie w prowadzeniu prac zespołowych, w których uczestniczyliby badacze pochodzący z kultury badanej i „obcy” (przyjeźdźni).

Podczas dyskusji poruszano również zagadnienie etyki badawczej. Dotknięto m. in. sprawy „praw autorskich” badanych do relacji publikowanych przez bada-

⁴ W tym miejscu zwrócono uwagę, że źle sformułowane wnioski mogą opóźnić pożądane zmiany o całe dziesięciolecia (Sanchez).

czy, a zwłaszcza do utworów literackich czy prezentowanych wytworów sztuki plastycznej (Tjibaou), E. Fél sugerowała, że warunkiem pozyskania zaufania jest nie swojskość czy obcość badacza, lecz wyczuwana przez badanych jego uczciwość.

Na zakończenie należałoby jeszcze podkreślić, że jakkolwiek na sali znajdowali się przedstawiciele niejednokrotnie skłóconych ze sobą krajów, to jednak Sympozjum raz jeszcze wykazało, że w świecie nauki możliwe jest całkowite i pozbawione konfliktów porozumienie.

Bronisława Kopczyńska-Jaworska

II KONGRES EUROPEJSKIEJ ETNOGRAFII I FOLKLORU

W dniach 1-14 października 1982 r. w Suzdału w ZSRR, z inicjatywy Międzynarodowego Towarzystwa Etnologii i Folkloru Europejskiego (Société Internationale d'Ethnologie et de Folklore Européen — SIEF), odbył się II Kongres połączony z plenarnym zebraniem Towarzystwa.

SIEF ukonstytuowało się w 1964 r. na bazie Międzynarodowej Komisji do Badania Sztuki i Tradycji Ludowych (Commission Internationale des Arts et Traditions Populaires — CIAP), która została powołana w 1928 r. (z udziałem prof. A. Fischera jako przedstawiciela Polski) w Pradze podczas międzynarodowego Kongresu do Spraw Folkloru. Po wznowieniu działalności po II wojnie światowej CIAP weszła w 1949 r. w skład Międzynarodowej Rady Filozofii i Nauk Humanistycznych (CISH przy UNESCO). W latach 60-tych przystąpiono do dyskusji nad kształtem Komisji publikując w 1962 r. projekt nowego statutu¹. Po dyskusjach w 1964 r. zmieniono nazwę Komisji przekształcając ją w Międzynarodowe Towarzystwo (SIEF). Zasadnicza formuła, poza drobnymi zmianami dotyczącymi głównie spraw organizacyjnych, pozostała nie zmieniona. Głównym celem było nadal dążenie do zintegrowania badań i dyskusji metodologicznych związanych z etnologią i folklorystyką europejską. W tym celu zaraz w pierwszym okresie swej działalności SIEF powołało sześć komisji roboczych: 1 — bibliograficzną, działającą początkowo pod kierunkiem R. Wildhabera z Bazylei (Szwajcaria) i G. Heilfurtha z Marburga (RFN); 2 — studiów etnologicznych i folklorystycznych w szkolnictwie wyższym, pod kierunkiem H. Bausingera z Tybingi (RFN) i W. Nikoleisena z Edynburga (Szkocja); 3 — narzędzi rolniczych (w tym również kultury wina, hodowli, pożywienia), pod kierunkiem W. Jacobeita (NRD) i P. Michelsena (Holandia); 4 — zwyczajów doroczných, pod kierunkiem I. Weber-Kellermann (RFN) i D. Loukatos (Grecja); 5 — poezji ludowej, pod kierunkiem O. Sirowatki (Czechosłowacja) i R. W. Brednicha (RFN); 6 — filmu do badań etnograficznych i folklorystycznych, pod kierunkiem K. Ranke i E. Simona z Getyngi (RFN)². Komisje te działały ze zmiennym powodzeniem. W zależności od energii, talentów organizacyjnych przewodniczącego i możliwości ośrodka, który reprezentował, prowadziły mniej lub bardziej ożywioną działalność. O ile można sądzić na podstawie publikowanych sprawozdań z działalności oraz organizowanych okresowo sesji, sympozjów i kongresów, najbardziej widoczną działalność przejawiała sekcja gospodarki³ oraz sekcja bibliograficzna wydająca od 1950 r. (pod redakcją R. Wildhabera — w latach

¹ A. L. Godlewski, *Statut prowizoryczny CIAP. Informacje dotyczące działalności CIAP*, „Lud”, t. 49: 1965, s. 804-810; zob. też „Lud”, t. 26: 1927; t. 30: 1931; t. 38: 1948.

² A. Kutrzeba-Pojnarowa, *I Kongres Etnologii Europejskiej w Paryżu*, „Lud”, t. 55: 1971, s. 372.

³ Zob. m.in. J. G. *Société Internationale d'Ethnologie et de Folklore*, „Lud”, t. 52: 1968, s. 376.

ropejską („Kierunki i tendencje kulturalnego rozwoju nowoczesnego społeczeństwa: interakcja kultur narodowych”).

Następnie N. Bringeus przedstawił dotychczasowe poczynania mające na celu publikację międzynarodowego czasopisma europejskiego, takiego jak „Folk-Liv”, „Ethnologia Europaea”, „Laos”, czy też czasopism o węższym zasięgu, takich jak redagowana przez niego „Ethnologia Scandinavica” czy „Ethnologia Slavica”. Wystąpienie zakończył wnioskiem o poszerzenie grona współpracowników „Ethnologii Europaei”⁶.

B. Bratanić (Jugosławia) i S. Bruk (ZSRR) poinformowali zebranych o pracach nad etnologicznym atlasem Europy.

J. Bromlej wystąpił z informacją o przygotowywanym międzynarodowym wydawnictwie Etnografia Słowian (w trzech tomach), V. Frolec (ČSSR) poinformował zaś o pracy Międzynarodowej Komisji do Badania Kultury Ludowej Karpat i Bałkanów, wreszcie R. Weinhold (NRD) omówił wydawnictwo informacyjne „Demos”.

Zebranie plenarne zakończył referat A. Aksjonowej o wartościach muzealno-konserwatorskich, architektonicznych i artystycznych Suzdału i Włodzimierza.

Właściwe obrady Kongresu toczyły się w 10 sympozjach. Ich prace trudno omówić w równym stopniu ze względu na to, iż nie we wszystkich zespołach uczestniczyli przedstawiciele naszego kraju. Dysponujemy jedynie streszczeniami referatów przekazanymi przez organizatorów przed Kongresem i wydanymi w oddzielnym tomiku kongresowym. Nie mamy natomiast dokładnych informacji, które z nich były rzeczywiście prezentowane na Kongresie⁷.

Sympozjum 1 — „Stabilizacja i zmiany w systemach kulturowych współczesnych krajów Europy” — zgromadziło 16 uczestników. Obradom przewodniczył M. Apostolski i K. Czistow (ZSRR). Omawiano na nim różne formy procesów kulturowych. Problem transmisji wartości, akulturacji i mechanizmu ich rozprzestrzeniania. Szczególną uwagę zwrócono na rolę czynnika etnicznego w tych procesach, ponadto interesowano się wpływem stosunków etnicznych na charakter kontaktów i wpływem konfiguracji terytorium etnicznego na te procesy. Dyskutowano ponadto problem roli rodziny i małych grup w transmisji kultury. W sympozjum tym z etnografów polskich uczestniczyli (z referatami): Z. Jasiewicz — *Tradycje kulturowe i ich rola współczesna: trwałość i zmiany rodziny polskiej w mieście, miasteczku i na wsi*, oraz B. Bazielić — *Historia śląskich strojów ludowych*;

Sympozjum 2 — „Etnografia miasta — studia, problemy i metody”. W sympozjum z 17 zgłoszonych uczestników, którzy zadeklarowali chęć wygłoszenia 13 referatów, ostatecznie w obradach wzięło udział 12 osób z 6 krajów⁸. Wygłosiły one 11 referatów, 2 referaty zaś zostały przekazane na piśmie przez osoby, które nie mogły przybyć na Kongres. (W. Poksziszewskiego z Moskwy i M. Moravcovej z Pragi).

⁶ Czasopismo to wydawano od 1967 r., początkowo pod redakcją E. de Rohan-Csermaka w Paryżu, następnie — H. W. M. Plettenburga w Arnheim i G. Wiegelmanna w Münster. W 1983 r. postanowiono przenieść redakcję na Węgry.

⁷ W skład delegacji polskiej wchodził: prof. dr Witold Hensel, dyrektor IHKM PAN w Warszawie, doc. dr hab. Barbara Bazielić z Uniwersytetu Wrocławskiego, mgr Mariusz Baumann z Muzeum Narodowego w Poznaniu, prof. dr Zbigniew Jasiewicz z Uniwersytetu Poznańskiego, prof. dr hab. Bronisława Kopczyńska-Jaworska i dr Violetta Krawczyk-Wasilewska z Uniwersytetu Łódzkiego oraz prof. dr hab. Dorota Simonides z PWSP w Opolu.

⁸ 5 osób z ZSRR (W. Bondarczik, O. Budina, M. Rabinowicz, K. Szmeljewa i K. Sekbosjan), 2 osoby z Bułgarii (G. Georgiew i M. Welewa), 1 osoba z Finlandii, 2 z Jugosławii (S. Kremenšek i N. Pesić-Maksimović), 1 osoba z NRD (R. Weinhold), 1 osoba z Polski (B. Kopczyńska-Jaworska).

Wygłoszone referaty koncentrowały się wokół 5 grup problemowych: 1 — definicji miasta (referat M. Rabinowicza); 2 — warunków powstania miasta i proletariatu miejskiego (referat R. Weinholda i G. Georgiewa); 3 — etnicznego składu mieszkańców miast oraz procesów demograficznych i integracji etnicznej na przykładzie miast Armenii (K. Sekbosjana) i Białorusi (W. Bondarczika); 4 — kształtu kultury miejskiej na przykładzie miast rosyjskich (K. Szmeljewej i O. Budiny), Lublany (S. Kremenśeka) i Łodzi (B. Kopczyńskiej-Jaworskiej; *Kultura środowiska robotniczego Łodzi od końca XIX w. do 1939 r.*); oraz 5 — problemów szczegółowych, takich jak problem strojów mieszczańskich na przykładzie Bułgarii (M. Welewaj) czy morawskiego domu (N. Pesić-Maksimowić).

W dyskusji podkreślono zasadność badań etnograficznych kultury miejskiej różnych środowisk oraz potrzebę zorganizowania spotkań, na których można by problemy te omawiać. W celu ożywienia wymiany doświadczeń badawczych i osiągnięć uczestnicy sympozjum zobowiązali się do wymiany swoich prac z omawianego zakresu.

Sympozjum 3 — „Lokalne i regionalne społeczności Europy. Wspólnota i odrębność” — zgromadziło 14 referentów, którzy obradowali pod przewodnictwem R. Jeřábka (ČSSR).

Koncentrując uwagę na powyższej problematyce pierwsza grupa referatów poświęciła wiele miejsca problemom granic państwowych i administracyjnych oraz obronie wartości regionalnych poszczególnych terytoriów etnicznych. Druga grupa referatów omawiała kulturę poszczególnych terenów etnicznych, w tym kultury obszarów karpato-bałkańskich.

W dyskusji wiele miejsca zajęła problematyka terminologii.

Sympozjum 4 — „Etnokulturowe i etnodemograficzne procesy w powojennej Europie”. Na sympozjum, które pracowało pod przewodnictwem A. Robka (ČSSR), wygłoszono 12 referatów, które omawiały ogólne problemy metodologiczne związane z badaniem procesów etnicznych oraz problemy szczegółowe odnoszące się do różnych terytoriów etnicznych. Wiele uwagi poświęcono etnicznym i demograficznym procesom w Związku Radzieckim, a zwłaszcza sprawie kultury autochtonów.

Sympozjum 5 — „Problemy historyczno-etnograficzne kartografowania. Etnologiczny atlas Europy i terenów sąsiednich”. Obrady prowadził B. Bratanić (Jugosławia). Wygłoszono 14 referatów poświęconych metodologii, chronologii i metodom kartografowania w pracach nad atlasem w różnych krajach europejskich. Udział w obradach wzięło wielu wybitnych znawców tej problematyki (wraz z przewodniczącym — A. Fenton z Wielkiej Brytanii, S. Kovačevićova ze Słowacji, P. Petrescu i I. Vladuțiu z Rumunii, A. Palladi-Kovacs z Węgier). Niestety, w gronie tym zabrakło reprezentanta Polski — J. Bohdanowicza, który nie przyjechał na Kongres.

Podsumowując obrady Sympozjum B. Bratanić stwierdził, że w ostatnich latach, zwłaszcza w Europie Wschodniej, nastąpił znaczny postęp w zakresie badań atlasowych. Zaawansowane są również wspólne prace nad atlasem europejskim.

Sympozjum 6 — „Kontakty kultur Europy i innych kontynentów”. W Sympozjum brało udział 14 osób. Przewodniczyli: J. Boissevain z Holandii i L. E. Kubbel z ZSRR. Omawiano związki Europy z innymi kontynentami, problemy ruchów migracyjnych oraz problem wpływu emigrantów na nowe środowiska kulturowe. Biorący udział w obradach M. Baumann wygłosił referat *Geneza zadrugi jugosłowiańskiej w świetle metodologii kultury*.

Sympozjum 7 — „Obrzędy i zwyczaje doroczne i rodzinne”. Sympozjum to, pod przewodnictwem V. Newall (Wielka Brytania) zgromadziło najliczniejszą gru-

to możliwości podejmowania własnych decyzji i uzyskania rozwiązań pedagogicznych. Uciekają one w ten sposób od świata dorosłych, stwarzając własny świat. W kulturach bez przymusu szkolnego, gdzie dzieci są wychowywane przez starsze rodzeństwo czy kolegów, lalka nie spełnia tej roli i pozostaje jej tylko funkcja manekinu lub też odgrywa ona rolę w pewnych rytuałach. Wystawa ukazuje 850 lalek o różnych rozmiarach, wszelakich rozwiązaniach estetycznych, historycznych czy etnograficznych i roli w transmisji kulturowej. Pokazano też m.in. kopię lalki pochodzącej z paleolitu znalezionej w wykopaliskach z Brna. Jednakże ukazywanie dróg przekształcania się lalek w różnych kulturach i epokach nie było celem tej wystawy. Większość eksponatów została wykonana w naszym stuleciu. Zgodnie z założeniami wystawy nie starano się ukazywać rozwoju form lalek, a strona techniczna została niemal pominięta. Podano tylko, kto wyrabiał lalki w kulturach egzotycznych (przykład rzemieślniczej produkcji lalek japońskich wychodzi właściwie poza tematyczne ramy wystawy).

Wystawa miała inne założenia, co zostało najlepiej uwidocznione w katalogu. W trzech działach ukazano lalki służące odzwierciedleniu pewnych zjawisk i wydarzeń społecznych, zabawki i przedmioty rytualne. Lalki demonstrowały stroje narodowe i regionalne, ubiory przedstawicieli różnych klas społecznych, kostiumy ze spektakli muzycznych czy teatralnych. Z ich pomocą przedstawiono uroczystości rodzinne, zwłaszcza wesele i pogrzeb, zajęcia rzemieślnicze, rodzaje transportu i in. 240 lalek, mających ukazywać pewne elementy kultury materialnej i duchowej różnych ludów, posiadało niekiedy trudne do odczytania znaczenia. Zdarzały się także osobliwości, jak np. lalki wyrabiane fabrycznie w Europie, które zostały przebrane w stroje afrykańskie czy azjatyckie. Największa była grupa 314 lalek traktowanych jak zabawki. Jednakże pojęcie zabawki zależy od kręgów kulturowych. W Europie lalki pełnią rzeczywiście przede wszystkim funkcje zabawki, odrzucającej po dojściu dziecka do określonego wieku. Starano się dobierać lalki wyrabiane w kręgach wiejskich przez dorosłych czy starsze dziewczynki, nie zaś standardowe zabawki produkcji fabrycznej. W kulturach egzotycznych są to często najprostsze wyroby wykonane przez dzieci z najszerzej dostępnych tam surowców. Szczególnie interesujące były pary siedzących lalek z Celebes (Indonezja). Zabawa w małżeństwo i wesele, tak powszechna u dzieci, ma tam szczególne znaczenie. Długie wspólne siedzenie pary zaślubionych jest na tej wyspie centralną częścią ceremonii ślubnej. Wyobrażają to pary siedzących lalek.

Niewielka grupa 53 lalek rytualnych stanowiła najbardziej interesującą część wystawy. W różnych kręgach kulturowych lalki są obiektami pojednawczymi, talizmanami mającymi zapewnić płodność ludzką, czy też urodzaje w rolnictwie, spełniają one także funkcje amuletów, służą do egzorcyzmów, czy też stanowią groźne ostrzeżenie. Autorzy wystawy zgromadzili znaczną ilość lalek różnego typu. Ukazano np. pojednawczą lalkę z Estonii, węgierskie talizmany płodności, informujące o dawnych wierzeniach. Z kultur Białej i Czarnej Afryki ukazano lalki pojednawcze oraz służące do egzorcyzmów i odstraszenia. Japonia świętuje dnie lalek poświęcone małym dziewczynkom i chłopcom (oddzielnie). W Ameryce lalki z peruwiańskiej kultury Chancay, stanowiące wyposażenie grobów, pełniły trudne do określenia funkcje w obrzędzie pogrzebowym. We wschodniej Grenlandii rytualne laleczki pojednawcze były amuletami.

Wielu ról przedstawionych na wystawie lalek nie udało się objaśnić. Zwrócono jednak uwagę na złożone zagadnienie funkcji lalek w kulturach, wymagające szczegółowych badań, przede wszystkim historycznych. Ta nowatorska wystawa ma duże znaczenie dla badań nad funkcjonowaniem lalek i świadomością społeczną w różnych kręgach kulturowych, pełniąc przede wszystkim funkcje popularyzatorskie.

Irena Turnau